

Tomas TAŠKAUSKAS

KRIKŠČIONIŠKOJI TAPATYBĖ BRONIAUS KRIVICKO POEZIJOJE

Vilniaus universiteto bakalauras Tomas TAŠKAUSKAS rašo apie Broniaus KRIVICKO (1919–1952) poezijoje ryškėjančią krikščioniškąją tapatybę. Analizuojant ir interpretuojant tekstus, siejami estetiški ir teologiniai kūrinio vertinimo kriterijai. Daroma išvada, kad krikščioniškoji tapatybė sklaidžiasi keliuose šio poeto filosofinės lyrikos sluoksniuose – tiek žodyne, tiek kuriamuose įvaizdžiuose, tiek ir gilajame eilėraščių žmogaus pasaulėžiūros lygmenyje. Broniaus Krivicko eilėraščių žmogų galima pavadinti moderniu psalmininku, kuris visame savo psichologinių būsenų ir įvairios neigiamos patirties kontekste kartais maištauja prieš Dievą. Jam priekaištaudamas, iš esmės nekvestionuoja Dievo buvimo ir siekia harmoningo sambūvio su Juo.

CHRISTIAN ONENESS IN THE POETRY
BY BRONIUS KRIVICKAS

Tomas TAŠKAUSKAS, a graduate of Vilnius University, writes about the poetry of Bronius KRIVICKAS (1919–1952), and finds in it a clear Christian oneness. In analysing and interpreting the poetry, the criteria of aesthetic and theological evaluations are connected. He reaches the conclusion that a Christian oneness emerges in several layers of his philosophical lyricism: in the vocabulary, in the images created by the poet, and in the deep man's universal level of poetry. Krivickas' poetic man could be called a modern psalmist, who in the whole context of his psychological states and various negative experiences sometimes rebels against God, and reproaches Him, but in essence does not question the existence of God, and seeks a harmonious unity with Him.

Literatūra reikšminga tuo, kad byloja. Apie tai, kas buvome, esame, būsime. Arba kas galėtume būti. Šiame straipsnyje kalbėsiu apie Broniaus Krivicko poeziją, kurioje prasmingos egzistencijos klausimas kančios ir mirties akivaizdoje iškyla kaip vienas svarbiausių. Atsakydamas į jį eilėraščių žmogus artikuliuoja savo santykius su Dievu, pasauliu ir kitu asmeniu. Pradėsiu aptardamas poeto lyrikai suprasti reikalingą krikščioniškojo egzistencializmo kontekstą, po to pereisiu prie keleto eilėraščių analizės ir interpretacijos.

Broniaus Krivicko filosofinėje lyrikoje žmogaus savivoka vyksta tikėjimo ir netikėjimo įtampos lauke. Netikėjimas dažniausiai veriasi žvilgsnyje į buvusią patirtį, retrospektyvioje savivokoje, tai neigiama, maišto prieš pasaulio tvarką ir ją sukūrusį Dievą būseną. Tikėjimo pasirinkimas Krivicko poezijos žmogui yra harmonijos šaltinis net patiriant kančią ir skausmą. Autoriaus poetiniame pasaulyje išryškėja ne tik dominuojanti krikščioniškoji tikrovės aiškinimo(si) sistema, bet svarbios yra ir stoicizmo bei gnostinės pasaulėžiūros gijos. Dėmesys straipsnyje sutelkiamas į kūrybingą eilėraščių žmogaus ištikimybę kartais nesuprantamam ir nepatiriamam Dievui bei į lyrinio subjekto santykį su mylimąja.

KRIKŠČIONIŠKOJO EGZISTENCIALIZMO LAUKAS

Prieš pradėdamas kalbėti apie krikščioniškąjį egzistencializmą, kuris yra vienas Broniaus Krivicko pasaulėžiūros raktų, pridėra keletas bendro pobūdžio pastabų. Anot Juozo Girmiaus, egzistencializmas yra filosofijos srovė, kuriai pirmiausia rūpi ne loginė būties analizė, o žmogaus padėtis pasaulyje ir jo santykis su būties pagrindais. Egzistencializmas, nors ir nėra vienišas srovė (esama tiek agnostinių, tiek krikščioniškų, tiek ateistinių atsakymų, koks žmogaus būties pagrindas), padarė ypač gilią įtaką literatūrai, nes konkreti žmogaus padėties analizė skatino ir literatūrinį žmogiškosios egzistencijos vaizdavimą¹. Filosofiniai egzistencializmo postulatai neabejotinai veikė ir karo metais subrendusių lietuvių autorių kartos (jai priklauso emigraciją pasirinkę žemininkai Kazys Bradūnas, Henrikas Nagys, Alfonsas Nyka-Niliūnas ir Lietuvoje likę Vytautas Mačernis bei Bronius Krivickas) kūrybinę sąmonę.

Egzistencializmas kaip filosofijos atšaka turi ir keletą bendrybių – tai nepalyginamo žmogaus savitumo iškėlimas; svetimos žmogui gamtos patirtis; kvietimas grįžti į save, apeliuojant ne į vertybes ar moralines sistemas, o į žmogaus ištikimybę pačiam sau, savo pasirinkimams²; teigimas, kad žmogus yra

laisvė, t. y. tas, kuris savo esmę sukuria pačia savo egzistencija, asmeniniais pasirinkimais³. Vis dėlto laisvė tėra galimybė, nes didžiąją dalį laiko žmogus yra paskendęs kasdienybės monotonijoje, elgiasi inertiškai. Anot Dievo klausimą filosofijoje svarstyti atsisakančio Martino Heideggerio, asmenį pačiame savyje sutelkia ir išplėšia iš kasdienybės mirtis arba būtis myriop (buvimas nuolat artėjančios mirties akivaizdoje).

Agnostinių pozicijų besilaikantis Karlas Jaspersas transcendenciją traktuoja kaip pagrindinį žmogiškosios egzistencijos rūpestį. Anot jo, nuo užsimiršimo kasdienybėje į transcendencijos akivaizdą žmogų nukreipia visas spektras ribinių aplinkybių (mirtis, kaltė, kančia, kova)⁴. Žmogus, kaip teigia Jaspersas, yra situacinė būtybė, visada besireiškianti konkrečioje psichofizinėje tikrovėje. Be paprastų situacijų, kurias galiu keisti iš vienos pereinamas į kitą, egzistuoja ir tokios, kurios pačios savyje nesikeičia ir mane visada riboja⁵. Visas ribines situacijas valdo mirtis, kurios asmeniškai prisiėmimas tampa savęs atbaigimu, teikiančiu palaimingos tikybės⁶. Vis dėlto filosofas atmeta asmeninį nemirtingumą⁷, kurio literatūrinių interpretacijų galime rasti Broniaus Krivicko tekstuose⁸. Antroji ribinė situacija yra kančia, skirta žadinti žmogų tikrajai jo egzistencijai. Nei kančios, nei mirties žmogus nesirenka, jis yra joms nulemtas iš anksto. Esama ir dviejų ribinių situacijų, kuriose žmogus pats dalyvauja, – tai kova ir kaltė. Kova yra nuolatinė žmogiškosios egzistencijos palydovė, nes žmogus turintis išsikvoti gyvybinę erdvę ir saugotis kitų išnaudojimo. Mylėdamas žmogus kovoja, kad liktų pats sau ištikimas. Kaltė patiriama dėl ribotos galimybės rinktis. Jei pasirenku veikti arba neveikti – atmetu visas kitas galimybes ir tuo nusikalstu⁹. Ribinės situacijos nelygstamai svarbios ir tuo, kad žmogus jose patiria tikrovės simboliškumą, asmeninį sąlytį su transcendencija¹⁰. Be to, žmogiškoji orientacija į transcendenciją vyksta išdidaus priešingumo ir nuolankaus atsidavimo laikysenų įtampoje, kurioje pasireiškia žmogaus laisvė¹¹.

Nors Broniaus Krivicko gyvenamojo meto Lietuvos kultūros ir literatūros lauką veikė Juozo Girniaus referuojama Martino Heideggerio ir Karlo Jasperso egzistencinė filosofija, bet kalbant apie paties Krivicko poetinį pasaulėvaizdį, daug reikšmingesnis yra krikščioniškojo egzistencializmo kontekstas. Norėdamas jį atskleisti, remsiuosi prancūzų filosofo Gabrielio Marcelio įžvalgomis.

Gabrielis Marcelis išskiria du asmens elgesio su kitais tipus: atsidavimas ir atsiribojimas (*disponibilité* / *indisponibilité*). Atsidavimas reiškia vieno asmens buvimą kitam, pasiruošus dalytis visais turimais dvasiniais, emociniais, intelektualiniais ir fiziniiais ištekliais, nuolat priimant kitą. Filosofas pabrėžia, kad atsiribojimas, kaip ir kiti žmogaus veiksmai, turi poveikį ne tik kitam, bet ir jam pačiam. Kitaip sakant, tai, kaip elgiuosi arba nesielsiu, veikia ne vien kitus, bet ir mane¹². Tokia santykio su kitu logika būdinga ir Krivicko eilėraščių žmogaus laikysenai, tiek jo santykiuose su mylimąja, tiek jo santykiuose su Dievo asmeniu.

Marcelis taip pat brėžia skirtį tarp nuomonės, įsitikinimų ir tikėjimo. Nuomonė – tai, kas susiję su tuo, ko mes iki galo nežinome, išpūdzio ir teiginio tarpinė būseną. Įsitikinimai, kurie panašesni į tikėjimą nei nuomonė, kyla iš ekstensyvaus mąstymo proceso ir yra susiję su dalykais, prie kurių asmuo prisirišęs, todėl esamoje situacijoje jie atrodo nepakeičiami. Tikėjimas panašus į įsitikinimą – tik jo objektas kitas. Anot

filosofo, mes tikime ne „kuo nors“, o „į ką nors“¹³. Lietuvių kalboje tokios prielinksninės konstrukcijos vartoseną tinka tik kalbant apie tikėjimą į Dievą¹⁴, o Marcelis šia konstrukcija akcentuoja tarpasmeninių ryšių stiprumą. Tikėdamas įgyvendinu tai, kuo tikiu. Tikėjimas keičia mano buvimą pasaulyje, keičia patį mane. Tokia tikėjimo samprata susijusi ir su atsidavimu. Kalbant apie tikėjimą visada reikia turėti galvoje, kad yra kažkas, kuo aš tikiu, t. y. kažkas, su kuo sieju savo tikėjimą ir atsiveriu tam visiškai atsiduodamas (ar tai būtų asmuo, ar transcendencija). Čia iškyla ištikimybės dilema¹⁵, kurią dažnai yra priverstas išgyventi ribinėse situacijose atsidūręs Broniaus Krivicko lyrinis subjektas.

Kadangi žmogus dažniausiai yra nepastovi ir silpna būtybė, reikia kažko, kas padėtų mums išlikti šioje atviroje kitam būsenoje. Kai kuo nors patikiu, pareiškiu, jog tuo tikėjimu daugiau neabejosiu. Toks pasiryžimas, valios aktas verčia pasirinkti tam tikrą gyvenimo būdą, kurį Marcelis vadina „kūrybinga ištikimybė“. Kitaip sakant, tai yra aktyvi ištikimybė, kuria asmuo save formuoja taip, kad atitiktų ištikimybės keliamus reikalavimus. Siekdamas ištikimybės asmuo stebi savo elgesį, o ištikimybės praradimą vertina ne kaip kito išdavystės, bet kaip savo negebėjimo toliau tikėti rezultatą. Ištikimybė visada atvira abejonei – aš galiu suabejoti tuo ryšiu, kuris mane sieja su kitu asmeniu, suabejoti kitu žmogumi, kuriam esu ištikimas, bet taip prasilenkiu su savo egzistencijos tikrove, nes, būdamas savimi, turiu vertinti savo, o ne kito elgesį. Ištikimybė yra iš tiesų rizikingas pasirinkimas, nes patikime save kitam, kuris kaip asmuo irgi yra slėpiningas, iki galo nepažinus, taigi ir savotiškai nepatikimas. Kūrybinga ištikimybė ypač stipriai pažymėtas Broniaus Krivicko labai subtilus ir kartu subjektą keičiantis mylimojo santykis su mylimąja poeto meilės sonetuose.

RYŠYS SU TRANSCENDENCIJA – PAMATINIS ŽMOGAUS POREIKIS

Prancūzų filosofas Gabrielis Marcelis teigė, kad transcendencija yra vienas pamatinių žmogiškųjų poreikių¹⁶. Eilėraštyje „Don Žuanas“ (p. 274–275)¹⁷, prisiėmęs moterų suvedžiojo kaukę, lyrinis subjektas paskutiniame posme šaukiasi žaibo iš dangaus pareikšdamas, kad niekas kitas negali sunaikinti jo baisiojo troškulio, tik mirtis (p. 275: „Tegu puola žaibo spindulys, / Kad sudegtų tyrai ir vampyrai / Ir baisusis mano troškulys“). Iš kur kyla ir kas yra tas nepasotinamas troškulys? Atsakymų ieškoti padeda keli sonetų ciklo tekstai¹⁸.

Kaip apie Broniaus Krivicko kartą kalbėdama pastebi Rita Tūtlytė, poezijos turinio intelektualumas lėmė griežtą teksto formą – dauguma to meto autorių rimavo, kūrė sonetus ir eilėraščių ciklus¹⁹. Sonete „Kai pradėjo skriet ties begalybe...“ lyrinis subjektas prabyla apie tai, kad gyvenimo ribotumo supratimas žmogų verčia maištauti ir kerštauti Dievui, nulėmusiam žmogaus buvimo ribas (p. 306: „Ir iš keršto sviedęs iššaukimą / Tam, kurs nulėmė žmogaus likimą, / Liūdnas aš rymojau po skliautu“). Tačiau kiekvienas veiksmas turi pasekmes. Šiuo atveju atmetusįjį Dievą ima kankinti liūdesys ir nepasitenkinimas. Poetas labai įtaigiai sulygina maištą prieš Dievą su liga (p. 306: „Saulė, žvaigždės, muzika ir gelės / Vien tik skausmą ir aitrumą kėlė / Nelaimingai sergančiam maištu“). Verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad ši lyrinio subjekto patirtis perteikiama ne tik emociniu psichologiniu (skausmas), bet ir fiziniu pojūčiu (aitrumas).

Tema plėtojama ir kituose sonetuose. Sonete „Taip jaunystėj bemaistaujant, darės...“ (p. 307) maištas prieš dievybę skatina eilėraščio žmogų užsidaryti savo *ego* krištolo bokšte, stebėti tikrovę iš nuotolio, šaltai, renkant negyvus, brangius, bet džiaugsmo neteikiančius daiktus. Kadangi Krivicko lyrikoje Dievas nuolat siejamas su šiluma, šviesa, kuriančiąja ugnimi, šiame sonete galima įžvelgti netiesioginę eilėraščio žmogaus dvasinės mirties arba apmirimo implikaciją, kylančią iš Dievo trūkumo. Aukščiausias įtampas taškas pasiekiamas paskutiniame posme, kur lyrinis subjektas susilygina su aukšto bokšto sienas savo sparnais kruvinančiu paukščiu: „Ir iš skausmo aukšto bokšto sienas / Tartum paukštis kruvinau sparnais“. Maišto prieš Dievą sau sukeltas skausmas vėl perteikiamas labai fiziškai raiškiu pojūčiu.

Sonete „Tartum vyną iš aukuoto rago...“ (p. 307) naujai perinterpretuojama eilėraštyje apie Don Žuaną parodyta nenumalšinamo troškulio situacija. Imama šauktis mirties, kuri atrodo esanti vienintelis išsigelbėjimas nuo kamuojančio troškulio („Užmarštin gilion geidžiau nupulti, / Kad tik gestų troškulys anas“), nes eilėraščio žmogaus troškulio nepatenkina ne tik žemiškoji išmintis, bet ir moterų draugija (apie jas čia prabylama metonimiškai: „Gėriau lūpų raudonų liepsnas“). Nenumalšinamo troškulio priežastis paaiškinama retrospektyviai. Krikščioniškoji tapatybė ryškėja pasakojant savo gyvenimą, žvelgiant į jo visumą, kurioje susilieja praeitis, dabartis ir ateitis. Norint jaustis laimingam žmogui privalu priimti tiesą apie Dievą ir pasaulį („Nes aš lašo Jo tiesos nektaro, / Kurs laimingą, tyrą širdį daro, / Sau taurėn ėmiešęs nebuvau“). Tikriausiai vadovaudamasis troškulio įvaizdžio logika, poetas apie tiesą kalba kaip apie skonį turinčią medžiagą. Verta atkreipti dėmesį, kad nektaras reiškia ne tik saldžias žiedų sultis, bet ir dievų gėrimą, teikiantį nemirtingumą (DLKŽ). Pirmiausia išbandęs tai patirtimi, lyrinis subjektas galiausiai pripažįsta, jog žmogų laimingą daro dieviškosios tiesos priėmimas. Prisimenant pirmąjį sonetą, priimti tiesą pirmiausia reiškia susitaikyti su savo ribotumu, negebėjimu iki galo suprasti Dievą ir kodėl žmogui skirta mirti.

Sonete „Mano dienos nebūtin pasvirę...“ (p. 308) žmogaus Dievui mestas praeikimas atsiskleidžia kaip praeikimas pačiam sau. Lyrinis subjektas, atsisakydamas bendrystės su Dievu, pasmerkia save skaudžiai bekrastės vienumos patirčiai, vien aistriam tikrovės vartojimui („vien trokštu rudeniui svai gintis“). Tokia egzistencija iš esmės keičia tikrovės suvokimą – rudens žiedai matomi kaip gražūs, bet nevaisingi, o apie būsimą žiemą kalbama tarsi apie piktą laiką. Šiame sonete vėl artikuliuojama, kas yra žmogaus ribotumas. Nuskynęs mirštantį žiedą, eilėraščio žmogus kartu mąsto „apie didžią baigtį“, t. y. savąją mirtį. Tekste skleidžiasi keliaplanė būseną: žmogus ne vien maištauja ir patiria iš to kylančią skausmingą vienumą, – baigtis palydima epitetu „didi“, taigi ji suvokiama kaip kažkas nepaprasta, didinga. Be to, lyriniam subjektui gera svaigti rudeni grožiu. Vis dėlto sonete dominuoja negatyvioji patirtis.

Apibendrinant šį poskyrį galima pridurti, kad visos kūrybos kontekste maištas yra laikinas ir trumpalaikis (tikriausiai todėl, kad nevaisingas) žmogaus santykio su pasauliu ir jo tvarką sukūrusiu Dievu variantas. Vis dėlto atvirumas maištui ir abejonei yra svarbus pasauležiūros elementas, kuriantis pamatinę egzistencinę įtampą, apsaugančią Broniaus Krivicko poezijos žmogų nuo negyvo deklaratyvumo. Eilėraščiuose

ryškėja tam tikra žmogaus, religijos ir moralės samprata – žmogus yra laisvas rinktis, bet ne visi pasirinkimai jį teigiamai veikia (egzistuoja gėrio ir blogio skirtis); Dievui reiškiamą pagarbą (didžioji raidė); įvardijama, kad vienybė su Dievu yra laimingos egzistencijos sąlyga.

DIEVO PAVIDALAI: NUO ŽIAURIOJO IKI LAIMINANČIOJO

Kiekviena religija suponuoja tam tikrą dievybės sampratą. Krikščionybėje kalbama ne tik apie savo kūrinių mylintį Dievą Asmenį, bet ir apie to Asmens slėpinumą (pvz., Švč. Trejybės dogma), neišreiškiamumą, kylantį iš Gerosios Naujienos transcendentališkumo visų žmogaus lūkesčių ir galimybių atžvilgiu²⁰. Literatūrologė Dalia Jakaitė, kalbėdama apie antropologinį teologijos pobūdį, pastebi, kad kaip žmogus supranta save, taip supranta ir Dievą²¹. Tam atliepia ir Antano Maceinos retoriniai klausimai kalbant apie krikščioniškąjį egzistencializmą: „Argi paveikslas nerodys savo Originalo? <...> Kur geriau galima Viešpatį atskleisti, jei ne žmogaus buvime?“²² Kita apie tai mąstyti padedanti sąvoka yra patirties teologija – subjektyvus tikinčiojo siekis reflektuoti savo tikėjimą bei išganyto istoriją²³, taigi ir savąją Dievo sampratą. Kadangi literatūroje teologija literatūrinama, jai daug aktualesnė tampa asmeninė interpretacija nei Apreiškimu duotų tiesų atitikimas. Pažvelkime, kokie Dievo pavidalai skleidžiasi Broniaus Krivicko tekstuose.

1946–1948 metais rašytame eilėraštyje „Žiaurusis Dievas“²⁴ Krivickas vaizduoja žmogaus ir Dievo bendravimą per auką. Lyrinis subjektas, nors dega pamaldumu, paklydęs Dievo didybėje, nebežino, kokia malda jį kreiptis ir kokią auką atnašauti:

*Bet prieš mane užaugai toks didingas,
Kad aš Tavoj didybėj paklydau,
Ir nežinau, kokia malda Tau tinka
Nei kokią auką nešti Tau.*
(p. 266)²⁵

Šiame tekste ne tik labai išraiškingai, per konkrečius fizinius potyrius kalbama apie skausmingą Dievo nepažinumo slėpinį (p. 266: „Ir, rodos, žvaigždės ant kaktos liepsnoja / Savosios paslapties ugnim žiauria“)²⁶, bet ir vaizduojama vidinė asmens, besirenkančio, kaip mąstyti apie Dievą, įtampa, kuri perteikiama „nebūties tamsybės“ ir „Šviesiojo Giganto“ opozicija. Ji plėtojama ir kituose posmuose – atsiliepusi į Dievo šauksmą, kuris visų pirma yra gyvybės suteikimas, lyg žiedas „atsilukštena / Ir švinta nuostabi dvasia“ (p. 267). Vis dėlto jai nuolat graso speigas, vėtros, nejautrūs daiktai, kitaip sakant, atšiauri tikrovė.

„Sukilę tamsūs kraujo sūkuriai“ (p. 267) taip pat naikina būties kaip šviesos, kaip gėrio patirtį. Taigi vyksta asmens kova ne tik su išorės, bet ir su vidaus gaivalais. Krikščionybės kontekste Broniaus Krivicko eilėraščio žmogaus minties logiką galima aiškintis prisitraukus „gimtosios nuodėmės“ kategoriją – žmonių polinkis į blogą ir neišvengiama mirtis yra susijusi su po nuopolio paveldima pažeista prigimtimi²⁷. Filosofškai kalbant – tai dvilypės žmogaus prigimties samprata (žmogus iš prigimties yra geras, bet silpnas, todėl kartais linksta į blogį). Toks žmogaus prigimties modelis ryškėja ir kituose eilėraščių posmuose (p. 267: „tamsumos gelmė, kur sielų tvyro“). Tokiame kontekste iškalbingesnė ir ankstesnia-

me skyriuje įvardyta situacija, kodėl žmogus, net trokšdamas Dievo, ima prieš jį maištauti. Dvilypės žmogaus prigimties samprata leidžia aiškiau suprasti ir dvilypę dievybės sampratą (p. 267: „Nes, rodos man, Tavo krūtinėj kaujas / Du priešingi ir didūs milžinai“), kuri formuluojama ne težiškai, o kaip įspūdis, kylantis iš savosios egzistencijos patirties.

Lemtingą vaidmenį apsisprendime pripažinti „žiauriojo Dievo“ sukurtą tikrovę (p. 267: „Nei keikiu aš Tavęs, nei gailėsčio maldauju“) vaidina sąmoningas aukos atlikimas – lyrinis subjektas (karys) aukoja Dievui tiek savo nužudytus priešus, tiek ir kančią, kurią kelia Dievo nepažinumas. Supratimas, kad per Dievui aukojamą kančią asmuo artėja prie Jo, yra vienas esminių krikščioniškojo tikėjimo elementų (tokį elgesio modelį pademonstravo ir centrinė krikščionybės figūra – Kristus). Ši tikėjimo tiesa Krivicko lyrikoje perteikiama nedogmatiškai – lyrinis subjektas save net palygina su pagonybės žyniu, atnašaujančiu „karštą kraują“ (p. 266). Vis dėlto aukojimas tik atrodo veiksmingas – per nuoširdžią ir tyrą auką lyrinis subjektas *tiki* (paryškinta mano – T.T.) atveriantis save Dievo šviesos malonei, idant „žemės žydinčiuose kloniuos“ sužerėtų „tartum žiedas spindulių tvane“. Tai, kas dar neįvyko, bet įvyks, paskutiniuose dviejuose eilėraščių posmuose įvardijama būsimuoju laiku, o už šios veiksmožio formos slepiasi lyrinio subjekto tikėjimas aukos prasmingumu.

Atkreipkime dėmesį į estetines išraiškos priemones paskutinėje teksto strofoje:

*Užplūs mane Tavo šviesos malonė
Ir, tartum žiedas spindulių tvane,
Žėrėsiu žemės žydinčiuose kloniuos,
Kol nebūtis nukauss mane.*
(p. 267)

Priebalsių „ž“ ir „š“ aliteracijos šiame ir kituose posmuose atliepia eilėraščio pavadinimą, suteikia šiam kūrinui skambumo ir kartu savo sunkiu švagždėjimu dera su sudėtingomis lyrinio subjekto egzistencijos aplinkybėmis. Antrą sykį pasikartojantis „žiedo“ įvaizdis kalba ne vien apie žmogiškosios egzistencijos trapumą ir laikinumą, kuris Broniaus Krivicko eilėraščiuose juntamas beveik visada (eilėraštyje „Drugys“ šis trapumas nusakomas subtilia drugio ir žmogaus gyvenimo alegorija, p. 262), bet ir apie žmogų kaip Dievo kūrinį, tiesiogiai priklausomą nuo Jo, turintį jo įkvėptą dvasią (plg. su 8-uoju eilėraščio posmu). Įsisąmoninant tai, susitaikoma net su anksčiau ar vėliau žmogų ištiksiančia nebūtimi, kuri asmens atžvilgiu elgiasi kaip priešas, jį nukauna. Beje, žyditis žiedas simbolizuoja ir išsiskleidusią, pilnatvišką žmogaus egzistenciją.

Paradoksali, net sunkios kančios nesugniuždomo Dievo pripažinimo situacija kartojasi ir kituose Broniaus Krivicko tekstuose. Panašią kario situaciją naujai interpretuojančioje „Karėvių dainoje“ (p. 279–280) lyrinis subjektas prabyla „mes“ vardu, bylodamas apie tikėjimą, kad blogis ir kančia buvo reikalingi Rūsčiam Dievui kaip auka dideliam atpirkimui:

*Bet visada tvirti mes ėjom
Sutikti tos lemties skaudžios,
Nes gilumoj širdies tvirtai tikėjom,
Kad atpirkimui dideliui reikėjo
Rūsčiam Dievui šios aukos didžios.*
(p. 280)

Kaip ir sonete „Mano dienos nebūtin pasvirę...“, poetas pavartoja epitetą „didi“, kuris reiškia ir su šventybės fenomenu susijusį metafizinį šiurpą²⁸. Atkreiptinas dėmesys, kad Broniaus Krivicko eilėraščiuose vienu metu vartojamos tiek filosofinės, tiek religinės sąvokos. Vertinant bendriau, „Karėvių dainoje“ matome susitaikymo su žiauria egzistencijos tikrove (karas, žudynės) judesį, kuris praplėstas bendruomenine dimensija. Net gniuždančiomis aplinkybėmis, visiškai vienatvėje, kai atrodo, kad Dievas nesikiša į šio pasaulio baisybes (p. 280: „Mes mirėm vieniši ir vieniši kentėjom, / Ir niekas negirdėjo mūsų kančių, / <...> Ir rankos gelbstinčios nebuvo už žvaigždžių“), neatsisakoma pagarbos Dievui (didžioji raidė)²⁹, kuri nėra tik formali deklaracija, o vienas kertinių Krivicko pasaulėjautos akmenų. Eilėraščio žmogus renkasi ne maištauti, o dalyvauti nors ir nesuprantamoje, bet didingoje aukoje, kančią priimdamas tarytum sakramentą (regimą neregimos Dievo malonės ženklą ir laidininką). Šitoks susitaikymas būtų sunkiai suprantamas be vienybės su Dievu garantuojamos laimės, apie ką jau kalbėta pirmajame analizės skyriuje. Dievo laiminimą lyrinis subjektas ypač intensyviai išgyvena ir meilės patirtyje: „Tavo vardas, tartum žodis burto, / Leido peržengt skritulį tamsos“ („Tavo vardui“, p. 289).

MIRTIS – DIEVO AKIVAIZDA IR SUSITAIKYMO SU TIKROVE MOKYKLA

Mirties akivaizda buvo partizanų gyvenimo kasdienybė. Ryškus šios patirties pėdsakas ir Broniaus Krivicko poetiniuose tekstuose, kur ne sykį kalbama ne tik apie galimą savo ar draugus ištikusią mirtį, bet netiesiogiai užsimenama ir apie savižudybę („Partizano mirtis“, p. 294–295; „Migla“, p. 297). Ribinė mirties situacija Krivicko poezijoje irgi veriasi transcendencijos šviesoje.

Eilėraštyje „Žiema“ (p. 264–265) išryškėja ypač stipri lyrinio subjekto patiriama gyvenimo ir mirties įtampa. Po keturių įžanginių posmų, kuriuose estetiškai, taikliais palyginimais bei epitetais nupasakojamas „gražios kaip pasaka ir kaip mirtis nubalusios“ žiemos atėjimas³⁰, pereinama prie eilėraščio žmogaus išgyvenimų. Žiema, kaip kokia ledo karalienė, bando apkabinti ir „sušaldyti ledan“ lyrinio subjekto kraują. Vis dėlto, ne taip, kaip egzistencialistinėje filosofijoje, Broniaus Krivicko tekstų žmogus nesijaučia priešiškas gamtai, labai gyvai patiria jos grožį. Anot Ritos Tūtlytės, Krivicko poetinį pasaulį stipriai paveikė romantizmo pasaulėjauta, stiprus ir išdidus žmogus vaizduojamas kaip stiprios ir išdidžios gamtos dalis³¹. Mirties artumas grožio patirtį suintensyvina iki maksimumo (panašią būseną patiria ir soneto „Mano dienos nebūtin pasvirę...“ (p. 308) bei eilėraščio „Rudens lygumose“ (p. 251–254) subjektas). Jei mirtis ištiktų, būtent į žiemą kreipiamasi:

*Ateik, žiema, prie mano šalto guolio
Ir būki man švelni:*

*Užkalk mane į melsvo ledo karstą,
Susupus nuostabaus baltumo audiniais,
O melsvą karstą šaltis teapžarsto
Žėruojančiojo šerkšno garbiniais.*
(p. 265)

Estetinis įspūdis tekste suintensyvinamas „ž“ ir „š“ aliteracijomis. Įtaigiai kuriamas meninis vaizdas – šerkšnas prily-

ginamas apdarui (garbiniai). Apie mirtį eilėraštyje irgi nekalbama vien tiesiogiai – ji įvardijama kaip „šešėlis nebūties“³².

Drąsaus, išdidaus buvimo mirties akivaizdoje eilėraščio žmogų išmoko kančia: „Nes kai širdin tartum atšipę ietys / Susmigdavo žiaurios kančios dygliai, / Aš įpratau su ilgesiu žiūrėti / Mirties bedugnėn“ (p. 265). Apie kančią kalbama itin išraiškingai – ji vaizduojama kaip širdin sminganti atšipusi ietis, psichologinis potyris vėl perteikiamas kaip fizinis. Tai Broniaus Krivicko poetikai būdingas perkėlimas. Kiekviena kančia priverčia žmogų apsimarinti ir kartu nebebijoti mirties, – tarytum sakoma šiomis eilutėmis. Žmogus per kančią sutvirtėja tiek gyvenimui atšiauriausiomis sąlygomis, tiek mirčiai: „<...> dabar, kada žiema įnirtus / Pasaulį siaučia su mirtim abi, / Galiu aš smūgius jų iškęst tiesus ir tvirtas, / Galiu švelniai užmigti puošniam žiemos glėby“ (p. 265). Nors žmogus ir nesirenka savo likimo, savo buvimo erdvėlaikio ar kitų aplinkybių, vis dėlto jis gali pasirinkti, kaip reaguos į tai, kas su juo vyksta. Krivicko eilėraščių žmogaus atsakymas nėra rezignacija, o veikiau kenčiant išmoktas išdidus susitaikymas su gyvenimu mirties akivaizdoje. Šiame tekste jis pasirodo kaip orus stoisčios valios triumfas.

Vienas originaliausių krivickiškojo egzistencializmo siūlymų yra savo atrastą ir veiksmis paliudytą egzistencijos tiesą dalytis su kitais, „aš“ sujungti su „mes“³³. 1945–1948 metais rašytame eilėraštyje „Nauja piliis“ (p. 301–303) vėl prabykama „mes“ vardu, kalbama laikantis kovotojų pozicijos. Reikšmingiausi yra paskutiniai trys eilėraščio posmai. Pirmajame apibūdinamos susimąstymo apie mirtį aplinkybės – „dienai gėstant“, „šalin padėję sunkų ginklą kario“, „nurimę“, vėliau – būseną mąstant (p. 303: „Į giliają bedugnę šalto Hado / Žiūrėsim žvilgsniu giedriu ir ramiu“). Ši būseną yra drąsi, išdidi (žvilgsnis giedras ir ramus), kylanti iš supratimo, kad žmogus, dalyvaudamas prakilnioje atpirkimo kovoje, įvykdė savo pareigą ir taip pasiekė daugiausia, ką žmogui pasiekti įmanoma:

*Ir vieną kartą ten nupulsim tykiai,
Ir siela neraudos savos skirties,
Nes būsim savo pareigą atlikę
Ir sau pasiekę ribą pilnaties.*
(p. 303)

Pareigos moralė, kurią egzistencializmo filosofija iš esmės atmetė, šiuo atveju tampa pareigos sau morale, kurios Krivicko lyrinis subjektas laikosi, praplėsdamas ją į bendruomeninę dimensiją. Jaspersiškoji ribinė situacija įgauna pozityvių elementų – ji įvardijama „pilnaties riba“. Galima pastebėti, kad šiuo atveju subjekto kalbėjimą veikiau lemia ne stoisčia pozicija, o susitaikymas su rūsčia ir slėpinga tikrovės tvarka.

Mirties akivaizda yra ir soneto „Mano dienos nebūtin pasvirę...“ (p. 308) dominantė. Apie ją pradedama kalbėti jau pirmąja eilute. Lyrinis subjektas šiame kūrinyje yra keliaujantis žmogus, žvelgiantis į save ir į pasaulį („Aš keliauju rudens taku“). Anot Broniaus Krivicko prozą tyrinėjusios Aurelijos Mykolaitytės, kelionės motyvu autorius siekia įprasminti sprūstančios būties jausmą, tikrybės ir netikrybės įtampą³⁴ (kalbant apie poetinius šio autoriaus tekstus, labai reikšmingas keliuose jo eilėraščiuose pasikartojantis žodžių junginys „rodos man“, kuris atskleidžia tą pačią netikrybės patirtį). Vis dėlto, kaip galime suprasti iš kitų eilėraščių konteksto, ontologinis nesaugumas nepanaikina eilėraščio žmogaus tikrumo

savo pasirinkimu būti atviram sudėtingai ir skaudžiai tikrovei. Ir galiausiai – ją priimti.

Savitai Krivicko poetiniame pasaulėvaizdyje transformuojamas rudens topas. Rudens ir žiemos riba patiriama kaip artėjančios mirties laikas – rudens dienos „slenka priešmirtinės, gražios“ („Rudens lygumose“, p. 251–254). Žmogus poetui nėra vien atgamtiška būtybė, jis ir gamtos dalis, todėl lyrinis subjektas apmąsto savo būsenas santykyje su gamtos ciklo pokyčiais. Estetizuojanti kūrybinė sąmonė ne tik išryškina gamtos grožį nebūties akivaizdoje, ne tik apdainuoja nuolat besibaigiančio gyvenimo liūdnumą. Iš personifikuotų metų laikų vienintelis ruduo pavadinamas dievišku, su vieninteliu rudeniu eilėraščio žmogus broliaujasi dėl likimo panašumo (nors baigiasi visi metų laikai). Tikriausiai ruduo lyriniam subjektui giminingas tuo, kad jo baigtis – derlinga, jam pasibaigus lieka vaisiai. Ruduo tampa ne tik gražiausiu metų laiku, bet ir žmogiškosios pilnatvės simboliu.

Apibendrinant vėta pažvelgti į ribinių situacijų interpretacijas kartos kontekste. Anot Ritos Tūtlytės, Vytautas Mačernis perteikia egzistencializmo filosofiją pabudimo iš miego tuščiuose namuose situacija³⁵, o Bronius Krivickas poetizuoja žiaurioje kovoje atsidūrusio, bet kovos prasmę jaučiančio kario laikyseną³⁶. Dalyvavimas atpirkimo misterijoje (nesuprantu, bet tikiu, kad prasminga) netiesiogiai asocijuojasi ir su buvimu kovojančiosios Bažnyčios nariu³⁷. Galima teigti, kad buvimas mirties akivaizdoje Krivicko eilėraščių žmogui yra skaudus, bet vis dėlto tai padeda jam maksimaliai patirti sukurtojo pasaulio grožį ir būti kaip gėrį.

KŪRYBINGA ISTIKIMYBĖ

Pasak Juozo Girmiaus, egzistencinė filosofija, išskyrus prancūzų filosofą Gabrielį Marcelį, susitelkia ties tamsiais žmogiškosios egzistencijos aspektais (rūpesčiu, baime, nuoboduliu)³⁸. Tragiškosios žmogaus buvimo patirtys svarbios ir Broniaus Krivicko eilėraščiuose, bet kalbėti vien apie jas – nepakanka, nes ne jos yra šio autoriaus kuriamo poetinio pasaulio dominantė. Kaip pastebi Rita Tūtlytė, sielos gryninimas santykyje su mylimąja – vienas savičiausių Krivicko poezijos bruožų³⁹, meilė reikalauja nusiskaistinti. Prisimenant Marcelio išvalgas, meilė taip pat reikalauja iš asmens kūrybingos ištikimybės. Be to, tik mylėdamas asmuo gali pažinti kitą asmenį jo slėpingume. Tokia elgesio logika turbūt geriau paaiškintų ir Krivicko lyrikos žmogaus santykį su Dievu, kuriam ištikimybė išlaikoma net nejučiant Jo veikimo pasaulyje. Anot Maccinos, krikščioniškasis egzistencializmas yra žiūrėti į žmogų jo tikrovėje, jo patirtyje ir visame tame ieškoti Dievo⁴⁰.

Sonetų cikle „Neužmirštuolei, žydinčiai naktį“ veriasi šviesioji žmogiškosios egzistencijos pusė, kurios tamsa, t. y. įvairiopa neigiama subjekto patirtis, neužgožia. Vėta atkreipti dėmesį, kad Krivicko poetikoje šviesa yra dievybės įvaizdis, todėl nakties įvaizdis turėtų perteikti ir Dievo nesuprantamumą. Mylimosios lyginimas su dangaus spalvos žydinčia gėle (žydimas turi asociacijų ir su Dievo palaiminimu, ir su dvasiniu gyvenimu) kuria ne tik moters trapumo, švelnumo, gyvybingumo ir grožio išpūdį, bet ir dar vieną netiesioginę asociaciją apie gebėjimą pajusti Dievo buvimą per meilės santykį su kitu asmeniu⁴¹. Pastarąjį išpūdį dar labiau sustiprina patys sonetai.

Tekste „Tu sakai: Esu gėlė skaiduolė...“ (p. 304) pateikiamas išplėtotas moters (merginos) palyginimas su gėle, be-

siskleidžiančia nepaisant nakties vėsos ir šiurpumo, grasančio šalta nebūtimi. Čia vėl pasirodo rudens kaip dvasiškai vaisingo laiko įvaizdis:

*Bet keliu aukštyn stiebelį trapų
<...>
Geisdama gilaus rudens sulaukti
Ir laimingai išsiskleisti, išaugti
Lig dievų leistosios pilnates.*

Apie mylimąją kalbama idealizuotai, ji iškeliama kaip tobula, be priekaištų, nes turi sieloje vienybę su Dievu („Tu būvai dar vos tik išsiskleidus...“, p. 305). Mylimoji vaizduojama svaiginamai šviesi, kartu ir traukianti šviesą, ir ją skleidžianti:

*<...>
Savo kojom saulę ištaškei
Ir nušvitus prieš mane sustojai.
Saulės pilnas buvo tavo veidas,
O į plaukus auksinius, palaidus
Pynės pluoštai drinkančių šviesų.
Linksmas vėjas žydrą rūbą plakė,
Atspindėję sielą akys sakė:
Aš esu šviesiausia iš visų!
(p. 305)*

Eilėraštis pasižymi tiesiog preciziška estetika. Mylimoji vaizduojama impresionistiniais potėpiais⁴², paskendusį saulės šviesoje, su ja susipynusi (į plaukus įsipina šviesos pluoštai), pati lyg šviesa. Vis dėlto pabrėžiama ne fiziniai (rega), o per juos patiriami metafiziniai pojūčiai (akių švytėjimas atspindi sielos švytėjimą). Tad žmogus suprantamas kaip įsikūnijusi siela.

Tokia tyra ir šviesi mylimoji lyrinį subjektą pažadina iš dvasinės mirties, į kurią jį atvedė maištas prieš Dievą ir esamąją tvarką, bei suteikia naują žvilgsnį į save (p. 310: „Taip! Nebūčiau aš ir pats žinojęs, / Kaip išaugus siela man krei-vai, / <...> / Bet manin šviesa tavoji krito“). Būtent mylimoji, tiksliau – jos ašaros, padeda lyriniam subjektui išsilaisvinti iš stoisiko sustingimo ir nejautrumo, atgauti skausmo pojūtį, kuris yra gyvo žmogaus pojūtis (p. 310: „Pajutau, jog rūstųjį ledyną / Karštas sriautas pamažu tirpina, / Bunda skausmas kapuose ledų“). Vandens įvaizdis išplėtojamas mylimąją prilyginant šaltiniui, kuriame jos mylimasis nusiplauna savo pajuodusį veidą („Skaidriame ir vėsiam šaltiny...“, p. 311). Mylimosios lūpomis labai jautriai prabylama ir apie kančios prasmę žmogaus egzistencijoje – ji skirta prikelti ir atpirkti (p. 311: „Nes mus gali tik kančia prikelti, / <...> / Ir, tik kančią karčiąją iškentę, / Švęsim saulėj atpirkimo šventę“). Autorius pasirenka labai įdomią priešybę vienovę, surimuodamas kentėjimą ir atpirkimo šventę. Teigiamas požiūris į šį būties dėsni yra būdingas krikščioniškai savivokai.

Pati meilės patirtis yra reflektuojama kaip neatsiejama nuo bendrystės su Dievu. Kai suglumęs eilėraščio žmogus pasiteirauja savo mylimosios, kodėl ši tvirtai ryžosi jį lydėti net laikų griūtį, kai ateitis neaiški ir žemė žydi ne pavasariniais, o kraujo žiedais⁴³, toji atsako:

*– Nes aš pildau savo Dievo valių;
Jis man davė šviesią meilės galią,
Daug stipresnę nei tamsi mirtis.
(p. 322)*

Net ir tikėjimas dviejų asmenų meilės amžinumu ir būties kaip gėrio priėmimas galimas tik bendrystėje su Dievu („Meilė kaip dūmelis išsisklaido...“, p. 319). Maža to, pripažindamas Kūrėją esant ir gerai sukūrus pasaulį, lyrinis subjektas patiria vienus šviesiausių tikrovės regėjimų, išvaduojančių iš nevilties, neramumo, šalčio („Kada žvaigždės, auksu sužerėję...“, p. 315). Žemė imama suvokti kaip namai ir kartu kaip šventovė, kurioje gera būti („Gera žemėj. Mes prie jos krūtinės...“, p. 316). Šiuos Broniaus Krivicko eilėraščius galima priskirti aukštojo stiliaus kanonui, kuriam būdingas tvirtas vertybių postulavimas, kuriantis teigiančiąją jėgą, reikalingą pakiliam kalbėjimui⁴⁴. Pakilus kalbėjimas būdingas ir kai kuriems sonetams, kuriais lyrinis subjektas kreipiasi į mylimąją (p. 312: „Kada meilė ir viltis man švyti, / Liepk, ką nori“). Mylimojo pasirinkimas būti vertam mylimosios meilės ir pačios mylimosios geriausiai suprantamas kaip atsidavimo ir kūrybingos ištikimybės apraiška.

* * *

Apibendrinant galima teigti, kad Broniaus Krivicko lyrikos kontekste aktualiausi krikščioniškosios tapatybės elementai yra asmeninis santykis su Dievu, Dievo kaip iki galo nepažinaus, slėpiningo Asmens samprata, kančios prasmės pripažinimas, atgailos imperatyvas, gimtosios nuodėmės paktuoto žmogaus prigimties dvilypumo savivoka.

Krikščioniškoji tapatybė skleidžiasi keliuose Krivicko filosofinės lyrikos sluoksniuose – tiek žodyne, tiek poeto vartojamuose įvaizdžiuose ir pastarųjų keliamose asociacijose, tiek ir giliajame pasaulėžiūros sluoksnyje. Šio poeto kūryboje ji pasirodo ne teiziškai, o kaip subtili poetinė užuomina, sąskambis, netiesioginė asociacija; jai suteikiama specifinė estetinė forma, kuriai ypač būdingas dvasinių pojūčių artikuliacija per fizinius.

Broniaus Krivicko eilėraščių žmogų galima pavadinti moderniu psalmininku, kuris psichologinių būsenų ir įvairiopo neigiamos patirties kontekste neatmeta esamos pasaulio tvarkos ir siekia harmoningo buvimo, įsipareigodamas likti ištikimas Dievui ir mylimajai.

Tomas TAŠKAUSKAS

¹ Juozas GIRNIUS. Raštai, I t. – Vilnius: Mintis, 1991, p. 478–479.

² Juozas GIRNIUS. Ten pat, p. 477.

³ Ten pat, p. 478.

⁴ Ten pat.

⁵ Ten pat, p. 208.

⁶ Ten pat, p. 209.

⁷ Ten pat.

⁸ Pavyzdžiui, eilėraščio „Tavo vardui“ lyrinio subjekto šviesios ateities vizijoje išryškėja prarastojo rojus atgavimo situacija, kurioje įsimylėjęlių vienybė metonimiškai vaizduojama kaip vardų susipynimas. Vardas kartu yra ir asmens skiriamasis ženklas.

⁹ Juozas GIRNIUS. Raštai, I t. – Vilnius: Mintis, 1991, p. 209–210.

¹⁰ Ten pat, p. 211.

¹¹ Ten pat, p. 213.

¹² Brian TREANOR. „Gabriel (-Honoré) Marcel“ // The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2010 Edition), Edward N. Zalta (ed.), prieiga internetu: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2010/entries/marcel/> (Žiūrėta 2012-05-10)

¹³ Ten pat.

¹⁴ Vaclovas ALIULIS. Tikėjimo išpažinimas: „tikėti Dievą“ ir „tikėti į Dievą“?, prieiga internetu: <http://www.vlkk.lt/lit/naujienos/naujiena.1092.html> (Žiūrėta 2012-05-11)

¹⁵ Brian TREANOR. Ten pat.

¹⁶ Ten pat.

- ¹⁷ Čia ir kitur: Broniaus KRIVICKO raštai / Parengė Virginijus Gasiliūnas. – Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999.
- ¹⁸ Sonetų ciklą vienija meilės tematika. Meilės santykis su mylimąja lyriniam subjektui padeda išsiveržti iš užburto tamsos ir maišto prieš Dievą rato.
- ¹⁹ Rita TŪTLYTĖ. Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita. – Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p. 119.
- ²⁰ Dalia JAKAITĖ. Literatūros teologijos galimybė // Sambalsiai: studijos, esė, pokalbis. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 383.
- ²¹ Ten pat, p. 381.
- ²² Antanas MACEINA. Krikščionybė ir egzistencializmas // Aidai. – 1952/4, balandis, prieiga internetu: http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&view=article&id=5328:mi&catid=335:4-balandis&Itemid=368 (Žiūrėta 2012-05-15)
- ²³ Dalia ČIOČYTĖ. Dosnūs literatūros ir teologijos paribiai // Sambalsiai: studijos, esė, pokalbis. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 402.
- ²⁴ Iš kitų B. Krivicko tekstų aiškėja, kad kaltinti Dievą žiaurumu verčia skausmingas vienybės su Juo ilgėjimasis: „Kai, netekęs su Juo vienybės, / Tu gyvensi josios ilgesy, / <...> / Savo buitį neši kaip nelaime, / <...> / Ir sakysi: Jis yra žiaurus“ (p. 313).
- ²⁵ Šiurpulingo Dievo paveikslas yra būdingas psalmių topikai (pvz., Ps 46, 2–3).
- ²⁶ Sonete „Nors kaip paukštis aplink Jį tu ratą...“ kalbama, kad Dievas žmogui tolimas ir neprieinamas būna tol, kol asmuo nepereina atgailos ugnies.
- ²⁷ Katalikų Bažnyčios katekizmas, prieiga internetu: http://katekizmas.lt/kbk1996p2003_p2008-2009gv/N11904.html (Žiūrėta 2012-04-13)
- ²⁸ Dalia ČIOČYTĖ. Dosnūs literatūros ir teologijos paribiai, p. 400.
- ²⁹ Kituose savo tekstuose B. Krivicko lyrikos žmogus į Dievą kreipiasi net labai intymiai, vartoja antrąjį vienskaitos asmenį „Tu“. Tai akivaizdi asmeninio santykio su Dievu raiškos logika.
- ³⁰ B. Krivicko poetikai būdingi išplėtoti aprašymai, nemaža jo eilėraščių yra ilgi tekstai, netelpantys viename puslapyje.
- ³¹ Rita TŪTLYTĖ. Min. veik., p. 132.
- ³² Pažymėtina, kad B. Krivicko lyrikoje inversija esti dažna poetikos priemonė.
- ³³ Bendruomeninė dimensija, anot G. Marcelio, yra būdinga vilties patirčiai. Be to, tai neatsiejamas krikščioniškosios tapatybės elementas. Pirmajame poskyryje aptartiems egzistencializmo filosofams būdingas individualizmas.
- ³⁴ Aurelija MYKOLAITYTĖ. Būtiškojo apmąstymo metmenys Broniaus Krivicko prozoje // Lituania. – 2005, t. 62, Nr. 2, p. 82.
- ³⁵ Rita TŪTLYTĖ. Min. veik., p. 118.
- ³⁶ Turbūt komplikauta tikrovė verčia B. Krivicko poezijos žmogų ieškoti kovotojo įvaizdžių Senajame Testamente („Samsono pergalė“, p. 280–281; „Dovydas prieš Galiotą“, p. 282–283), akivaizdžiai paveikusiame tiek poeto žodyną, tiek pasaulėjautą.
- ³⁷ Katalikybėje egzistuoja vadinamoji trijų bažnyčių samprata: kovojančioji (čia, žemėje), kenčiančioji (skaistykloje), triumfuojančioji (danguje).
- ³⁸ Juozas GIRNIUS. Raštai, I t., p. 479.
- ³⁹ Rita TŪTLYTĖ. Min. veik., p. 132.
- ⁴⁰ Antanas MACEINA. Ten pat.
- ⁴¹ Žinoma, krikščionybės kontekste ypač aktuali yra artimo meilė, geras ir teisingas elgesys su aplink esančiais, net jeigu jie būtų tavo priešai. Vis dėlto, kaip rodo evangeliniai palyginimai ir Giesmių giesmės tekstas – erotinius elementus įtraukianti sutuoktinių meilė irgi yra būdas vaizduoti bendravimą su Dievu.
- ⁴² Išplėtojo išpūdzio estetika būdinga ir kitiems B. Krivicko eilėraščiams. Pavyzdžiui, „Vilko riksmas“ labai ekspresyviai vaizduojama pūga miške.
- ⁴³ Grįžtant prie žiedo semantikos B. Krivicko poezijoje reikia pažymėti, kad „kraujo žiedas“ įvaizdis yra ne tik estetiškas vizualinio išpūdzio apibūdinimas. Žiedas, žydėjimas reiškia ir dvasinę žmogaus prigimtį, kuri, anot B. Krivicko eilėraščių žmogaus, yra esmingai susieta su žmogumi.
- ⁴⁴ Vytautas KUBILIUS. Maironis – aukštojo stiliaus kūrėjas // Literatūra ir kalba, XXI t. – Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1990, p. 70–71.

Pilėnų tėvonijos partizanai Alfonsas Valentėlis-Milžinas, Bronius Krivickas-Vilnius ir Steponas Giedrikas-Girietis. Apie 1949–1951. Asmeninis archyvas

